

daha önce kaleme alınmış eser olarak sadece Şemseddin İbn Tolun el-Haneffî'nin *et-Temettu' bi'l-ikrân* isimli kitabının bir parçasıyla yine onun *Müfâkehetü'l-hil-lân* adlı eserinin ilk iki cüzünü gördüğünü ve onun sadece, vefatlarına yettiği kimselerin vefat tarihini vermekle yetindiğini kaydetmektedir. Müellif *el-Kevâkibü's-sâ'ire*'yi yazarken Suriye, Kahire ve Haremeyn bölgelerinde yetişen şahsiyetlerle ilgili bilgileri şifâhî olarak derlemiş, Osmanlı devlet ricâlinin hal tercümelerini Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*'siyle babası Bedreddin el-Gazzî'nin *el-Me'tâlî'u'l-Bedriyye* adlı seyahatnâmesinden özetlemiş, ayrıca kendisine ulaşan bazı bilgilerden, şahsî araştırmalarından da istifade etmiştir. Gazzî, X. (XVI.) yüzyılda hüküm süren bazı hükümdarların biyografilerini de eserine ilâve etmiş, Kutbüddin el-Mekkî'nin *el-Berku'l-Yemânî fi'l-fetihî'l-'Osmânî*'sinin Mekke ile ilgili kısımlarını değerlendirmiştir. Eserin kaynaklarından biri de Radyüddin İbnü'l-Hanbelî'nin *Dürrü'l-habeb fi târihi a'yânî Haleb*'idir. Ancak Gazzî bu eserin gereksiz bilgilerle, nakkaş, tâcir, mugannî, mutrip, âşık, mimar gibi çeşitli kesimlerden pek çok kişinin hal tercümesiyle doldurulmuş olduğunu söyler. Nuaymî'nin *el-'Unvân fi zabti mevâlid ve vefyâti ehli'z-zamân* ve Abdülvehhâb eş-Şârânî'nin *et-Tabakâtü'l-kübrâ* ile *et-Tabakâtü'l-vüştâ* adlı kitapları, Bedreddin el-Alâî el-Haneffî'nin 917-934 (1511-1528) yılları arasında meydana gelen Kahire ile ilgili hadiselerle dair eserinin bir parçasıyla Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Hımsî el-Hatîb eş-Şâfiî'nin önemli tarihî olayları ve vefat tarihlerini ihtiva eden muhtasar tarihini bir bölümü de Gazzî'nin faydalandığı kaynaklar arasında zikredilebilir. 901-1000 (1495-1592) yılları arasında vefat edenlerin hal tercümesini içeren eser üç tabaka üzerine tertip edilmiş, her tabaka ricâli alfabetik olarak sıralanmış, bu arada Muhammed adını taşıyanlar öne alınmıştır. Gazzî hal tercümesini verdiği şahısların adını, lakabını ve künyesini zikretmiş, doğum ve ölüm tarihlerini tam olarak tesbite çalışmış, tesbit yapmadığı durumlarda tahminde bulunmuştur. Bu arada, diğer kaynaklarda verilen tarihlerin kendi kitabıyla uyuşmadığında kendisine itimat edilmesini, çünkü bu bilgileri güvenilir kişilerden elde ettiğini söylemektedir. Eser Cebrâil Süleyman Cebbûr tarafından tahkik edilerek yayımlanmış (I-III, Beyrut 1945, 1959, 1979), Cebbûr'un gözünden kaçan bazı hataları Mu-

ammed Ahmed Dehmân tashih etmiştir (*MMİADm.*, XXV [1950], s. 561). **2. İtkânü mâ yahsünü mine (min beyâni)'l-aḥbâri'd-dâ'ire (el-eḥâdişil-câriye) 'ale'l-elsün.** Müellif eserini Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *el-Le'âli'l-menşûre (et-Tezkire fi'l-eḥâdişil-müştehire)*, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-müntesire fi'l-eḥâdişil-müştehire* ve Şemseddin es-Seḥâvî'nin *el-Makâşidü'l-ḥasene* adlı kitaplarından faydalanıp halk arasında meşhur olan diğer bazı hadisleri de ilâve etmek suretiyle ortaya koymuştur. *İtkân* başta Aclûnî olmak üzere birçok müellifin ilgisini çekmiş ve kaynak olarak kullanılmıştır. Halîl b. Muhammed el-Arabî tarafından neşredilen eseri (I-II, Kahire 1415/1995) müellifin torunlarından Ahmed b. Abdülkerîm el-Âmirî el-Gazzî *el-Ceddü'l-ḥaşiş fi beyâni mâ leyse bi-ḥadîş* adıyla ihtisar etmiştir (Riyad 1991). İbrâhim b. Süleyman b. Muhammed el-Cîninî de Gazzî'nin Süyûtî, Zerkeşî ve Seḥâvî'ye eklediği hadisleri tesbit ederek *Ziyâdât 'ale'l-Makâşidü'l-ḥasene ve'd-Dürrü'l-müntesire* adlı eserinde toplamıştır (Zâhiriyye Ktp., nr. 8584). **3. Luḫfû (Latfû)'s-semer ve kaṭfû's-semer min terâcimi a'yânî't-ṭabaḳâti'l-ûlâ mine'l-ḳarni'l-hâdi 'aşer.** *el-Kevâkibü's-sâ'ire*'nin zeyli olup XI. (XVII.) yüzyılın önde gelen şahsiyetleri ve Suriye'nin meşhur simaları hakkında bilgi içerir (nşr. Mahmûd eş-Şeyh, I-II, Dimaşk, ts.). **4. Şerḫu manzûmeti Ḥaşâ'işil-cum'a (el-Le'âli'l-müctemî'a, el-Fevâ'idü'l-müctemî'a).** Radyüddin Muhammed el-Gazzî'ye ait eserin manzum şerhidir (Zâhiriyye Ktp., nr. 5244 [müellif hattı]; Berlin Königlich Bibliothek, nr. 3812). **5. Taḥbîrül-'ibârât fi taḥrîri'imârât (Zâhiriyye Ktp., nr. 6636, 8579, 8997 [müellif hattı]).** **6. Ḥüsnü't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh (et-Tenbüh fi't-teşbüh, et-Tenebbüh fi't-teşebbüh).** Ahlâka dair yedi ciltlik bir çalışmadır (Zâhiriyye Ktp., nr. 8586, 9030; Edeb, nr. 107-111). **7. Mevâhibü'r-raḥmân 'alâ Mi'eti'l-me'ânî ve'l-beyân.** Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne'ye ait *El-fiyye*'nin belâgat bölümünün şerhidir (Hıdiviyye Ktp., nr. 3540; Dârü'l-kütübü'l-Katariyye, nr. 993; Câmîatü Ümmi'l-kurâ, nr. 400). Necmeddin el-Gazzî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Bülgatü'l-vâcid fi tercemeti's-Şeyḫi'l-İslâm el-Vâlid, el-'İḳdû'l-manzûm fi riḫleti'r-Rûm, Tuḫfetü't-tullâb, Mecâlis fi tefsîri sûreti'l-İsrâ', el-Hem'u'l-hettân fi şerḫi ebyâtü'l-cem'i li's-Şeyḫ 'Alvân, Minberü't-tevhîd ve mazharü't-tefrîd fi şerḫi cem'i'l-cevheri'l-ferîd fi edebi's-şüfi ve'l-mürîd ve 'Aḳdû'n-ni-*

zâm li-'iḳdi'l-kemâl (Luṫfû's-semer, neşredeninin girişi, I, 104-121).

BİBLİYOGRAFYA :

Necmeddin el-Gazzî, *Luṫfû's-semer ve kaṭfû's-semer* (nşr. Mahmûd eş-Şeyh), Dimaşk, ts. (Vezâretü's-sekâfe ve'l-irşâd), neşredeninin girişi, I, 11-211; a.m.f., *İtkânü mâ yahsünü mine'l-aḥbâri'd-dâ'ire 'ale'l-elsün* (nşr. Halîl b. Muhammed el-Arabî), Kahire 1415/1995, neşredeninin girişi, s. 3-18; a.m.f., *el-Kevâkibü's-sâ'ire* (nşr. Cebrâil Süleyman Cebbûr), Beyrut 1979, Mukaddime, I, 1-10; ayrıca bk. neşredeninin girişi, I, s. e-r; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eşer*, IV, 189-200; İbn Şâşû, *Terâcimü ba'zî a'yânî Dimaşk min 'ulemâ'ihâ ve üdebâ'ihâ*, Beyrut 1886, s. 101-104; Brockelmann, *GAL*, II, 376; *Suppl.*, II, 402; *İzâhu'l-meknûn*, II, 391-392; Salâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'erriḫine'd-Dimaşkıyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 319-320; *Ma'a'l-mektebe*, s. 104-105; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-'edebi'l-'Arabî fi'l-'aşri'l-ḥadîş*, Beyrut 1406/1986, II, 579-588; Abdulkarim Rafeq, "Social Groups, Identity and Loyalty and Historical Writing in Ottoman and Post-Ottoman Syria", *Les Arabes et l'histoire créatrice* (ed. D. Chevallier), Paris 1995, s. 83-84; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 351.

CVAT İZGİ

NECMEDDİN İLGAZİ

(bk. İLGAZİ, Necmeddin).

NECMEDDİN-i KÜBRÂ

(نجم الدين كبرى)

Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ
Ahmed b. Ömer el-Hivekî
el-Hârizmî
(ö. 618/1221)

Kübreviyye tarikatının
kurucusu.

540'ta (1145) Hârizm'in Hîve şehrinde doğduğu kabul edilmekteyse de bu tarih kesin değildir. Moğollar'ın Hârizm'i işgali (618/1221) sırasında yaklaşık seksen yaşında olduğuna dair rivayetleri dikkate alarak bu tarih birkaç yıl ileriye götürülebilir. Onun Kübreviyye tarikatına adını veren Kübrâ lakabı, Kur'an'da haşır gününü simgeleyen "et-tâmmetü'l-kübrâ" (en-Nâziât 79/34) ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Necmeddin adıyla birlikte bu lakabın ona üstün zekâsı ve giriştiği ilmî tartışmalarda kesinlikle galip gelmesi sebebiyle gençliğinde hocası tarafından verildiği kaydedilmektedir. Bazı müridlerinin ona "âyetül-lâhî'l-kübrâ" lakabını verdikleri de rivayet edilir. Müridlerini velâyet makamına erdirdiği için de "şeyh-i vefî-trâş" unvanıyla tanınmıştır.

Necmeddîn-i Kübrâ dinî eğitime önem veren ticaretle meşgul aile ortamında yetişti. Çocukluğunda kumaş dükkânlarını hırsızlardan korumak için dükkânda gece yalnız başına kaldığını, bu sırada aklını başından alan bazı hayaller gördüğünü anlatır (*Fevâ'ihu'l-cemâl*, s. 51) Onun bu ifadelerinden, tasavvufa intisap ettiği dönemde sık sık karşılaştığı müşâhedelerin kökeninin hayatının ilk dönemlerine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Gençlik yıllarını Hârizm'de geçiren Necmeddîn-i Kübrâ daha sonra ilim tahsili için memleketinden ayrıldı. Nişâbur'da Ebû'l-Meâlî Abdülmün'im b. Ebû'l-Berekât el-Ferâvî'den, Hemedân'da Ebû'l-Alâ el-Hemedânî ve Muhammed b. Ebû Süleyman el-Hemedânî'den, İsfahan'da Ebû'l-Mekârim Lebbân ve Ebû Ca'fer es-Saydalânî'den, Mekke'de Ebû Muhammed et-Tabbâh'tan, İskenderiye'de Ebû Tâhir es-Silefî'den hadis okudu. *Fevâ'ihu'l-cemâl* adlı eserinde anlattığına göre İskenderiye'de iken rüyasında Hz. Peygamber kendisine "Ebû'l-Cennâb" (dünya ve âhiretten kaçınan) künyesini vermiş, hadislerle meşgul olduğu için onu övmüş ve gecelerini Kur'an okumaya ayırmasını tavsiye etmiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ, otuz beş yaşına kadar ilim tahsilini sürdürdükten sonra intisap edebileceği bir şeyh aramaya koyuldu. Bu dönemde Dizfûl şehrinde iken hastalandı ve şehrin tanınmış sûfilerinden İsmâil Kasrî'nin dergâhında misafir edildi. Şeyh gece yanına gelip kendisini semâ âyinine davet edince dervişlerin âyin sırasında çıkardığı seslerden rahatsız olmasına rağmen semâ katıldı ve bu sırada iyileştiğini farketti. Ertesi gün İsmâil el-Kasrî'ye intisap etti. Zâhir ilimleri alanındaki geniş bilgisinin onda kabire yol açabileceğini anlayan İsmâil Kasrî, onu terbiye ve irşad için Ebû'n-Necîb es-Sühreverî'nin halifesi Ammâr-ı Yâsir el-Bitlisî'ye gönderdi. Ancak sükûnetini koruyamayıp kendini şeyhinden üstün görme hayaliyle tarikat âdâbına aykırı bazı davranışlarda bulunması üzerine Bitlisî ona Kahire'de olan Kâzerunlu Rûzbihân el-Vezzân el-Misrî'nin yanına gitmesini emretti. Menkıbeye göre Necmeddin, Şeyh Rûzbihân'ı hankahında çok az miktarda bir su ile abdest alırken bulmuş, şeyh onun üzerine birkaç damla su serpmiş, Necmeddin bu birkaç damla suyu kulağında şiddetli bir yumruk darbesi olarak hissetmiş ve bilincini yitirmiştir. Mısır'a gitmesindeki amaç gerçekleşince bir sonraki sülûk aşaması için tekrar Ammâr Yâsir'in yanına dönmüştür. Daha sonraki nesillerce anlatılacağı gibi bu menkıbe, Kübrevî silsilesinin önemli halkalarından Alâüddeve-i Simnânî tarafından rivayet edilmiş ve Simnânî'nin müridi İkbâl Sîstânî tarafından yazıya geçirilmiştir (*Çihil Meclis-i 'Alâ'üddeve-i Simnânî*, s. 227-230).

Kübrevî silsilesinin diğer önemli bir şeyhi olan Kemâleddîn-i Hârizmî'nin Necmeddîn-i Kübrâ'nın tasavvufa intisap ettikten sonraki ilk dönemi hakkında verdiği bilgi yukarıdaki rivayetten oldukça farklıdır. Hârizmî'ye göre Necmeddin, İskenderiye'de hadis çalışmalarını tamamladıktan sonra Kahire'de Rûzbihân el-Vezzân'ın halkasına katılmış, onun terbiyesi altında çeşitli dönemlerde erbaîn çıkarmış, belli bir seviyeye ulaştıncaya şeyh onu kızıyla evlendirmiştir. İkinci çocuğunun doğumundan sonra Ferrâ el-Begavî'nin *Meşâbihu's-sünne'sini* müellifin talebelerinden Umdetüddin Ebû Mansûr et-Tûsî'den okumak için Tebriz'e gitmiş, burada karşılaştığı meczup bir derviş olan Baba Ferec'in kendisini ilimle meşgul olmaktan caydırıp ona eski bir derviş elbisesi giydirmesi mânevî hayatında gelişme kaydetmesine vesile olmuştur. Hârizmî onun Ammâr Yâsir ve İsmâil el-Kasrî tarafından irşad edildiğini, İsmâil el-Kasrî'nin ona sülûkünü tamamlamasının ardından Hârizm'e dönmesini emrettiğini söyler.

İkbâl Sîstânî ve Kemâleddîn-i Hârizmî rivayetlerinden hangisinin doğru olduğunu söylemek mümkün değilse de Fritz Meier, uzun bir tahkikten sonra İkbâl Sîstânî rivayetinin daha mâkul olduğu neticesine varmaktadır (*Fevâ'ihu'l-cemâl*, neşredenin girişi, s. 14-40). Her iki rivayette Rûzbihân el-Misrî, Ammâr Yâsir el-Bitlisî ve İsmâil el-Kasrî'nin adı geçtiğine göre Necmeddin'in bu üç şeyhle irtibatı olduğu muhakkaktır. Ancak Necmeddin eserlerinde sadece Ammâr Yâsir'in adını zikretmekte, onun gözetiminde çıkarmaya başladığı ilk erbaîni on gün sonra nasıl bıraktığını, bunun üzerine şeyhin kalan günleri tamamlaması için kendisini nasıl azarladığını anlatmaktadır (*a.g.e.*, s. 59-60).

Necmeddîn-i Kübrâ, 580'de (1184) Hârizm'e döndükten sonra hayatını sayılarının altmış kadar olduğu kaydedilen müridlerin terbiyesine vakfetti. Mecdüddin el-Bağdâdî, Necmeddîn-i Dâye, Radyüüddin Ali Lala, Sa'deddîn-i Hammûye, Cemâleddîn-i Cîlî, Baba Kemâl-i Cendî ve Seyfeddin-i Bâharzî önde gelen müridleri arasında zikredilir. Abdurrahman-ı Câmî'ye göre Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin babası Bahâeddin Veled de Necmeddîn-i Kübrâ'nın müridlerindedir (*Nefehâtü'l-üns*, s. 459). Ancak ne Bahâeddin Veled'in ne Mevlâ-

nâ'nın eserlerinde Necmeddîn-i Kübrâ'dan ima ile de olsa bahsedilmekte, ne de doktrin açısından onun görüşleri yer almaktadır. Benzer bir iddia da Ferîdüddin Attâr'ın Necmeddîn-i Kübrâ'nın mensuplarından olduğu hususudur. Buna karşılık onun tasavvuf aleyhtarı Fahreddin er-Râzî ile Hârizm'de görüştüğü rivayeti gerçekdir. Adını belirttiği bir vezir tarafından ziyaret edildiğini söyleyen Necmeddîn-i Kübrâ'nın bir ifadesinden (*Fevâ'ihu'l-cemâl*, s. 74) Hârizm sarayı ile iyi ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Başta gelen halifelerinden Mecdüddin el-Bağdâdî'nin kardeşi Bahâeddin'in Hârizmşah'ın sarayında olması da bu ilişkiyi onun temin ettiğini göstermektedir.

Necmeddîn-i Kübrâ, Moğollar'ın 618 (1221) yılında Hârizm'in merkezi Gürgenç'te gerçekleştirdikleri katliam sırasında öldü. Reşidüddin Fazlullah'a göre (*a.g.e.*, neşredenin girişi, s. 53). Cengiz Han, Necmeddin'e şehri terketmesi için izin vermiş, ancak o şehir yakılıp yıkılınca hayatının bağışlanmasını kabul edemeyeceğini söylemiştir. Yâfîi ise Necmeddîn-i Kübrâ'nın katliamdan önce aralarında Sa'deddîn-i Hammûye ve Radyüüddin Ali Lala'nın da bulunduğu müridlerine şehri terketmelerini emrettiğini, ardından savaşa girip şehid olduğunu kaydeder (*Mir'âtü'l-cenân*, IV, 41-42). Diğer bir rivayete göre Moğol saldırısını engellemek amacıyla duasını talep etmeleri için müridlerini Buhara'ya Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye göndermiştir. Onun Gucdüvânî'ye hürmet ettiğini gösteren bu rivayet şüphesiz Gucdüvânî'nin Nakşibendî muakkiplerinin bu husustaki arzularını yansıtmaktadır.

Reşidüddin'e göre katliamda ölenlerin çokluğundan dolayı Necmeddîn-i Kübrâ'nın cesedi bulunamamıştır. Yâfîi ise cesedin bulunduğunu ve enkaz haline gelen hankahına defnedildiğini söyler (*Fevâ'ihu'l-cemâl*, neşredenin girişi, s. 53; Yâfîi, IV, 42). Gürgenç'in (Köhne Ürgenç) dışında Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilen bir kabir ve onun adına tesis edilmiş bir zâviye günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. İbn Battûta 732'de (1332) Hârizm'i ziyareti esnasında türbeden bahseder ve zâviyede yolculara yemek dağıtıldığını söyler. Rus arkeologu A. Y. Yakubovski 1929 yılında, araştırmaları sonucunda türbenin 1321-1333 yılları arasında ayakta olduğu kanaatine vardığını belirtir. Şifahî geleneğe göre türbe Timur tarafından yaptırılmıştır. Bu rivayet Timur'un türbeyi tamir ettirmesi ve genişletmesiyle ilgili olmalıdır. Türbe XIX. yüzyılda Hıve Hanı Muhammed

NECMEDDİN-İ KÜBRÂ

Emin Han tarafından onarılmıştır. Kaçar bürokrat ve edebiyatçısı Rızâ Kulî Han Hîdâyet diplomatik bir görevle Hârizm'e gittiğinde türbeyi ziyaret etmiş ve o dönemdeki durumu hakkında bilgi vermiştir. Sovyet devrinde ziyaretçisi azalmakla birlikte türbe XIX. yüzyıldan bu yana ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

Eserleri. 1. el-Uşûlü'l-ʿaşere. Necmeddîn-i Kübrâ'nın en tanınmış ve en etkili eseri olup *Akrebü't-ṭuruk* adıyla da bilinir. Kitap seyrü sülûkün üç mertebesiyle başlar. İlk merite muâmelât ehlinin (zâhirî amelleri ifa edenlerin), ikinci merite mücâhede ve riyâzet ehlinin, üçüncü merite Allah'a doğru mânen seyrü sefer edenlerin yoludur. Allah'a en yakın yol (akrebü't-turuk) bu üçüncüsüdür. Üç mertebenin açıklanmasını on ilkenin (tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe, rıza) izahı takip eder. Emîr-i Kebîr Ali Hemedânî tarafından *Risâle-i Dih Kâʿide* adıyla Farsça'ya tercüme edilen eseri M. Molé (*Ferheng-i İrân-zemîn*, VI, Tahran 1937, s. 38-66) ve *Akrebü't-ṭuruk ilallâh* adıyla Ali Rızâ Şerîf Muhsinî (Tahran 1362 hş./1983, Kemâleddîn-i Hârizmî'nin şerhiyle birlikte) yayımlamıştır. Kitabı Abdülgafûr-i Lârî ile (nşr. Necîb Mâyil-i Herevî, Tahran 1363 hş./1984) Kemâleddîn-i Hârizmî Farsça, İsmâil Hakî Bursevî Türkçe (nşr. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat* içinde, İstanbul 1980, s. 33-70) olarak şerhetmiştir. **2. Risâle ile'l-hâ'imî'l-hâ'if min levmeti'l-lâ'im.** Necmeddîn-i Kübrâ, *el-Uşûlü'l-ʿaşere* gibi on bölüme ayırdığı bu eserin baş tarafında zâhir ve bâtın temizliği yapılmadan rabbânî huzura çıkılamayacağını, bunun da on hususa (tahâret, halvet, devamlı susma, devamlı oruç tutma, devamlı zikir, teslimiyet, hatıra bir şey getirmeme, kalbi şeyhe bağlama, mecburiyet halinde uyuma, yemede ve içmede orta yolu izleme) riayet etmekle mümkün olabileceğini belirttiikten sonra bu hususları açıklamaktadır. Müellif eserini *es-Sâ'ir ile's-sâtiri'l-vâcidi'l-mâcidi* adıyla Farsça'ya çevirmiş (nşr. Mes'ûd Kâsımî, Tahran 1361 hş./1982), risâle Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (trc. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat* içinde, s. 73-90). **3. Âdâbü's-şûtiyye.** Tasavvuf âdâbına dair konuların yedi bölümünde (hırka giyme, oturma, kalkma, hankaha giriş, misafiri karşılama, semâa katılma, sefer) ele alındığı eserin muhtevası Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-mürîdîn*'ini ve diğer sûfi âdâb kitaplarını hatırlatır niteliktedir (nşr. Mes'ûd Kâsımî, Tahran 1361 hş./1983). **4. Fevâ'ihu'l-**

cemâl ve fevâ'ihu'l-celâl. Necmeddîn-i Kübrâ'nın Batılı araştırmacılarca en çok tanınan eseridir. Müellif bu eserinde şahsî his ve müşâhedelerine ağırlık vererek gaybet halindeki tesbitlerini kaleme almış, düşüncelerini aktarmıştır. Mücâhede, müşâhede makamı ve bu makamda vücut, nefis ve şeytan arasındaki farklar, zikir ateşiyle şeytan ateşi arasındaki fark ve hâtır-ı Hak ile hâtır-ı nefis farkı, kuldan mükellefliğin düşüp düşmemesi, istiğfar ve nefis gibi konuları anlattıktan sonra müşâhede konusuna dönen Necmeddîn-i Kübrâ müşâhede ednâ ve a'lâ olmak üzere ikiye ayırmış, gayb âleminde yeryüzünde örneği bulunan varlıklarla ilgili müşâhedelere ednâ, semavî varlıklarla ilgili müşâhedelere a'lâ adını vermiştir. Ona göre gaybet halinde iken müşâhede edilen gökyüzü dünya gözüyle görülen gökyüzü değildir. Gayb âleminde daha latif, daha yeşil, daha saf ve parlak nice gök vardır. Ardından Necmeddîn-i Kübrâ müşâhedeler konusunda özgün yorumlarda bulunur. Meselâ sağanak halindeki yağmuru müşâhede ilâhî rahmetin nüzûlüne işaret eder. Nurlar iki kısımdır, biri kalpten yükselir, diğeri arştan iner. Vücut kalp ile arş arasında perdedir. Kalp ile arş arasındaki perde kalktığında kalpten arşa bir kapı açılır, her iki nur birbirine özlem duyar ve yükselen nurla inen nurlar birleşir, Kur'an'ın ifadesiyle "nur üzerine nur" olur (en-Nûr 24/35). Nurlar yeşil, kırmızı, sarı, mavi gibi renklerde görülür. Bunlar aynı zamanda mânalardır. Meselâ yeşil nur kalbin diriliğine, sarı hastalığa işarettir. Eserde ayrıca istiğrak, fenâ, aşk, vakt, semâ, raks, humûd-cümûd, velîliğin alâmetleri gibi konulara yer verilmiştir. Tasavvuf tarihinin en orijinal eserlerinden biri olan *Fevâ'ihu'l-cemâl* F. Meier tarafından geniş bir incelemeyle birlikte neşredilmiştir (bk. bibl.). Eser Türkçe'ye (trc. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat* içinde, s. 93-161) ve Fransızca'ya (trc. Paul Ballanfat, *Les eclations de la beauté et les parfums de la majesté*, Nîmes 2002) tercüme edilmiştir. Kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilen *ʿAynü'l-hayât* isimli tefsir müridi Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-hakâ'ik ve'l-me'ânî* adlı eseridir. Karışıklık Kübrâ ve Dâye'nin aynı adı taşımalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte onun hayatının son dönemlerinde tefsirle meşgul olduğu kaydedilmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'ya ayrıca rubâiler nisbet edilmeğe de bunların bir kısmının ona ait olması mümkün görünmektedir (diğer eserleri için bk. Meier, XXIV [1937], s. 9-30).

BİBLİYOGRAFYA :

Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâ'ihu'l-cemâl ve fevâ'ihu'l-celâl* (nşr. F. Meier), Wiesbaden 1957, s. 1-94, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 1-299; *Shâikh Nazhmiddin Kubro: Maqolalar* (nşr. Erkin Jusupov), Tashkent 1995; *Maḳāmât-ı ʿAbdülhâlik Gücdüvânî ve ʿArîfi Rûgerî* (nşr. Saîd Neffîsî, *Ferheng-i İrân-zemîn*, II [1333 hş./1954] içinde), s. 1-18; Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 41-42; İbn Battûtâ, *er-Rihle* (nşr. Kerem el-Bustânî), Beyrut 1384/1964, I, 360; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Abîdî), Tahran 1370 hş./1991, s. 459; Y. E. Bertel's, *Sufizm i Suftskaya Literatura*, Moscow 1965, s. 324-328; Menûcihr Muhsin, *Tahkik der Ahvâl ül-Âşâr-i Necmüddîn-i Kübrâ*, Tahran 1346 hş./1967; G. P. Snesarev, *Reliĳy domusul'manskikh Verovani i obryadov u Ūzbekov Khorezma*, Moscow 1969; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu*, Ankara 1974, s. 139-160; İkbâl Sîstânî, *Çihil Meclis-i ʿAlâ'üddeule-i Simnânî* (nşr. Abdürrefî'î Hakikat), Tahran 1979; Abdülhüseyn Zerrinkûb, *Dükbâle-i Cüstüci der Taşavvuf-i İrân*, Tahran 1362 hş., s. 81-118, 358-361; Franklin D. Lewis, *Rumi, Past and Present, East and West: The Life, Teaching and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, Oxford 2000; P. Ballanfat, *La pratique du soufisme: Quatorze petits traités de Najm al-Din Kubra*, Nîmes 2002; F. Meier, "Stambuler Handschriften dreier persischer Mystiker", *Isl.*, XXIV (1937), s. 1-42; M. Molé, "Traité mineurs", *Alsl.*, IV (1963), s. 1-78; T. Izutsu, "The Theophanic Ego in Sufism: An Analysis of the Sufi Psychology of Najm ad-Din Kubra", *Sophia Perennis*, IV/1 (1978), s. 23-42; Hamid Algar, "Kubrâ, Nadjm al-Din", *EP* (İng.), V, 300-301; a.m.f., "Bahrü'l-hakâik ve'l-meânî", *DİA*, IV, 515-516.

HAMİD ALGAR

Kübreviyye. Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biri olan Kübreviyye'nin (diğerleri Yeseviyye, Hâcegân) kuruluşunu Necmeddîn-i Kübrâ'nın 580 (1184) yılında Hârizm'e dönüşüyle başlatmak mümkündür. Bu tarihle vefat tarihi (618/1221) arasında geçen otuz sekiz yıllık sürede velâyet mertebesine ermiş altmışa yakın halife yetişiren ve bu sebeple "şeyh-i velî-trâş" unvanıyla anılan Necmeddîn-i Kübrâ'nın ve kendisinden sonra halifelerinin yoğun irşad faaliyetleri sonucu tarikat, XIII ve XIV. yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ'nın tarikat silsilesi, şeyhi Ammâr Yâsir el-Bitlisî ve Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî vasıtasıyla Ma'rûf-i Kerhî'ye, ondan da imam Ali er-Rızâ yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Ammâr-ı Yâsir, Sühreverdî'ye'nin pîri Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'nin halifesi olduğuna göre Kübreviyye, Sühreverdî'ye tarikatının bir kolu olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Necmeddîn-i Kübrâ'nın Mısır'dan Hârizm'e dönmesiyle ortaya çıkan coğrafya farklılığı ve tasavvufi vurgularındaki özgün tercihleri sebebiyle Kübreviyye yeni ve müstakil bir